

УДК 373.5.016:811.161.2 (07):[811.161.2]

ГАМЗА Анна Володимирівна –
аспірант кафедри теорії і методик
початкового навчання
Рівненського державного гуманітарного університету
e-mail: nyse4kaa@mail.ru

МЕТОДИКА РОБОТИ НАД ПРОЦЕСОМ ОПИСУ ДІЇ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ТЕКСТОТВОРЧИХ УМІНЬ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Основним ключовим елементом сучасної освіти України є реформування всіх її ланок, орієнтованих на кожного громадянина демократичної держави та відродження національної школи.

Завданнями початкової школи є формування вмінь у молодших школярів змістовно, граматично правильно висловлювати свої думки. Мета навчання полягає у набутті навички в учнів початкових класів будувати зв'язні висловлювання відповідно до характеру висловлювання та стилістичного забарвлення. Велике значення щодо удосконалення текстотворчої сторони учнів відводиться аналізу морфологічного змісту навчального тексту з української мови. Важливо навчити молодших школярів на основі набутих навичок роботи з текстом створювати зв'язні висловлювання відповідно до мети та стилю мовлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багатоаспектність розгляду проблеми формування текстотворчих умінь у молодших школярів зумовили тематичну розгалуженість щодо досліджуваного питання: психологічні засади розвитку мовлення (Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтєв, О. Лурія, І. Синиця); комунікативний аспект вивчення мови (А. Богуш, Л. Варзацька, Н. Гавриш, В. Капінос, Т. Котик, С. Караман, Т. Ладиженська, В. Мельничайко, М. Пентиліок); розробка мовного компоненту загальноосвітньої підготовки учнів (О. Біляєв, М. Вашуленко, Л. Мацько, Н. Пашківська, М. Пентиліок, К. Плиско, О. Хорошковська); функціонування текстів художнього стилю (Л. Варзацька, О. Караман, Л. Мацько, В. Мельничайко, М. Пентиліок).

Мета статті – розкрити основні теоретико-методичні аспекти роботи над процесом опису дії під час формування текстотворчих умінь у молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз науково-методичної літератури і практики навчання засвідчує, що дієслово є однією з основних морфологічних одиниць вивчення української мови, яка утворюється внаслідок вираження дії предмета у відповідності до способу, виду, часу та місця

виконання. Зосереджуючи увагу на сучасній практиці навчання, варто зауважити, що дієслово становить самостійну частину мови із властивими лише їй семантико-граматичними особливостями.

Досліджувана нами морфологічна одиниця характеризується найбагатшою серед інших частин мови словотвірною структурою, оскільки їй властива префіксація, суфіксація, творення дієслівних форм за допомогою частки «-ся», процес словоскладання, який виявляється або у повторі слова, або у структурному злитті слів – синонімів [2, с. 191].

Лінгвістична наука «дериватологія» по-різному трактує поняття «дієслово». Найуживанішими серед них є наступні визначення:

– частина мови, яка називає дію предмета і відповідає на питання *що робити? що зробити?* [7, с. 335];

– слова, що вказують на дію предмета і змінюються за особами, числами і часами, а також відповідають на питання *що робити? що зробити?* [4, с. 102];

– частина мови, що виражає статичну дію предмета і сполучається з іменником, узгоджуючись з ним у роді, часі і числі. Відповідає на питання *що робити? що зробити?* [1, с. 140].

Теоретична сторона вивчення терміну «дієслово», сприяє формуванню методичного визначення суті поняття «дієслово». М. С. Вашуленко зазначає, що «Дієслово – це частина мови, яка означає дію або стан предмета і відповідає на питання *що робити? що зробити? що зробив? що буде робити?*» [3, с. 192].

Підсумовуючи вищесказане, можемо стверджувати, що дієслово подібно до іменника становить самостійну частину мови, але має своєю семантичною основою не предметність, а дію (вид, спосіб, умова). При цьому семантичні основи іменника й дієслова не взаємовиключаються, а тільки доповнюють одна одну.

Важливим аспектом вивчення дієслова є реалізація комунікативної функції мови. Ми не можемо досліджувати процес текстотворення у процесі вивчення дієслова, не опираючись на програмні вимоги щодо

початкової ланки освіти. Відповідно до кожного класу, у якому розглядається дієслово виконується один із загальнодидактичних принципів української мови : систематичності та послідовності, поступового нарощування труднощів тощо. Згідно чинної програми та змін, внесених до неї, станом на серпень 2016 року, учні 2-го класу повинні: помічати зв'язок між тим, що слово називає дію і відповідає на питання *що робить? що роблять?*; правильно ставити питання до різних граматичних форм дієслова, які трапляються у реченнях, текстах; зосередити увагу кожного учня на правильному доборі відповідних дієслівних форм щодо поставленого вчителем дієслівного питання; правильно оперувати питаннями дієслівного характеру, відповідно до стилю та часових форм дієслова [6, с. 34]. Коли молодші школярі знайомляться з текстом як процесом мовлення людини і вчать створювати власні короткі тексти чи то в усному чи писемному мовленні, то варто зосередити їхню увагу на вживанні часової форми дієслова напротязі усього тексту, тобто якщо учні почали писати про якесь явище у минулому часі, то вони повинні дотримуватись дієслівних форм означеного часу у тексті. Наприклад: *настала, пожовкли, відлетіли, пішли, розфарбувала*. Дотримання такої послідовності у висловлюванні надасть тексту логічності, правильності та допоможе уникнути багатьох помилок серед учнів 2-х класів.

3-й клас спрямований на формування в учнів уявлень про дієслово як частину мови; змінь впізнавати дієслова в реченні, тексті, ставити до них питання; пояснювати їхнє значення у мові і мовленні, зв'язувати з іменниками; добирати до поданого дієслова 1–3 синоніми, антоніми; ставити питання до дієслів різних часових форм; змінювати дієслова за часами у формах доконаного і недоконаного виду (без уживання термінів) за допомогою питань: що робить? що зробить? що робив? що зробив? [6, с. 40]. Наведемо приклад тексту у якому реалізуємо вміння, визначені програмою для 3-го класу:

Прийшла зима. Кружляють у повітрі і падають на землю сніжинки. При сильному вітрі у них обламуються промені і грані. Коли мороз несильний, то сніжинки скочуються в щільні білі кульки. Падаючи на землю, вони ліпляться одне до одного і, якщо немає сильного морозу, утворюють пластівці. Шар за шаром лягає сніг на землю, і кожен шар пухкий, бо між сніжинками багато повітря. Їде зима, ростуть замети, і сніжний покрив поступово стає щільним. Я дуже люблю зиму.

– Про що цей текст?

– Визначте основну думку тексту.

– Підберіть заголовок до тексту із запропонованих: «Білосніжна зима», «Летять сніжинки», «Суворий подих зими».

– Знайдіть дієслова теперішнього часу.

Закріпленню отриманих знань щодо вивчення дієслова сприятимуть наступні вправи:

а) змініть дієслова теперішнього часу на минулий час;

б) позначте закінчення у дієсловах: *кружляють, утворюють, ростуть*. Який висновок про дієслово можна зробити щодо визначених закінчень;

в) складіть два речення з дієсловом *лягає*, одне з яких повинне містити елементи наукового стилю.

Систематична робота над дієсловами вказує на зростання динаміки процесу вивчення дієслова як частини мови у поєднанні з формуванням текстотворчих умінь кожного школяра.

Спираючись на методичні погляди М. С. Вашуленка можемо говорити про те, що першоосною формування текстотворчих умінь є робота над невеликим текстом-прикладом, у якому молодші школярі повинні вміти визначати тему та основну думку, ділити текст на логічно-завершені частини (зачин, основна частина, кінцівка), а також виробляти вміння добирати заголовки до вказаного вчителем зв'язного висловлювання [3, с. 38]. Наприклад:

Ми в парку побачили білку. Вона збирала горішки. Потім їх заносила в дупло. А коли помітила нас, то швидко пострибала на верхів'я дерева.

– кого ви побачили у парку? (Білочку);

– що вона робила? (Збирала горішки);

– куди заносила білочка горішки? (В дупло);

– що відбулося потім? (Вона нас побачила і пострибала на верхів'я дерева).

З'ясувавши, чи діти розуміють зміст висловлювання, можемо перейти до наступного етапу його аналізу:

– визначте основну думку висловлювання;

– доберіть заголовок до тексту;

– складіть власний текст з 5-ти речень про улюблену тваринку.

Зазначені етапи завдань сформуєть основу навички текстотворення, відповідні вміння щодо роботи над власними текстами молодшими школярами.

Аналіз теоретико-практичних положень щодо вивчення дієслова у початкових класах націлює висловити думку про те, що

функціонування даної морфологічної одиниці є невід'ємним компонентом навички текстотворення.

Специфіка вивчення дієслова полягає у тому, щоб навчити дитину правильно виражати дію означеного предмету залежно від особи, місця та часу.

У 4-му класі молодші школярі повинні зосередити увагу на удосконаленні вмінь: відносити до дієслів слова, що означають різні дії; пояснювати лексичні значення дієслів; добирати дієслова до груп з різними лексичними значеннями (руху, праці, спілкування, сприймання, явищ природи тощо); будувати речення з однорідними присудками, вираженими дієсловами, за ілюстраціями, мовленнєвими ситуаціями, графічними моделями; використовувати дієслова у навчальних вправах, у текстах розповідного та описового типу; добирати неозначену форму до дієслів, поданих в інших формах; використовувати неозначену форму у побудові навчальних текстів-інструкцій, порад; дотримуватись літературної вимови і правопису дієслів на «-ся» [6, с. 55].

Щоб сформувати у молодших школярів певну логічну послідовність дій, потрібно, перш за все, привчити їх до постійного повторення окремих дій, спираючись на конкретний приклад. Таким чином ми удосконалимо вміння у молодших школярів складати власні твори, урізноманітнюючи їх все більш складними словами, категоріями слів та процесами, які відбуваються з певним предметом, явищем чи особою.

Спираючись на методику вивчення дієслова та визначення його лексикологічного значення у текстах, варто зосередити увагу на функціональній особливості опису дії предмета, яка проявляється у чіткій послідовності виконання. Доведемо важливість описової функції дієслова на конкретному прикладі поетичного твору М. Познанської:

Листя жовте та червоне
Легко з дерева злітає.
Мов метелик, на дорозі
З тихим шелестом сідає.
Сяють золотом берези.
Жовтень ним вінчає осінь.
Журавлиний клич мережить
Висоти холодну просинь.

Аналіз віршу засвідчує формування текстотворчих умінь, адже конкретним прикладом ми показуємо учням як саме потрібно складати тексти художнього стилю з правильною смисловою та граматичною єдністю.

Наступним кроком у процесі

текстотворення є власне процес складання тексту за допомогою опорних слів. Спираючись на даний приклад, вчитель може запропонувати учням скласти невеликий текст-опис дій на вільну тему, використовуючи дієслова з довідки (злітає, сідає, вінчає, мережить).

Специфіка дослідження описової функції дієслова потребує детального вивчення щодо роботи над текстами публіцистичного стилю мовлення. Означене твердження доводить важливість практичного виконання вправ, що спрямовані на формування текстотворчих умінь в означеному стилі. Наприклад:

– На основі інструктажу-прикладу складіть пам'ятку щодо виготовлення рухомої іграшки-котика, використовуючи дієслова теперішнього часу.

Іграшка-дергунчик «Песик»

- 1) Використайте шаблон.
- 2) За шаблоном на зворотньому боці картону обведіть тулуб і голову тваринки.
- 3) Виріжте фігурку по контуру.
- 4) Так само обведіть та виріжте пари передніх і задніх лапок та хвіст.
- 5) Накладіть із зворотнього боку на тулуб спочатку пару передніх лап.
- 6) Потім, зробіть циркулем проколи для кріплення рухомого механізму.
- 7) Вставте в отвори дріт і розведіть його кінці в сторони.
- 8) Так само рухомо прикріпіть до тулуба пару нижніх лап.
- 9) Із зворотнього боку іграшки голкою зробіть проколи в кожній лапці і ниткою зв'яжіть деталі верхніх та нижніх лапок, а потім з'єднайте з хвостом.
- 10) Прикрасьте іграшку аплікацією, використовуйте різні матеріали.

З наведеного прикладу можемо говорити про значне покращення якості формування навички текстотворення, адже учні не лише повторюють конкретну дію чи послідовність дій, а й удосконалюють морфологічні знання досліджуваної нами частини мови та урізноманітнюють власне зв'язне висловлювання групами слів, за рахунок чого поповнюють власний лексичний словник мовлення.

Дієслово відіграє невід'ємну роль у процесі створення текстів наукового стилю. Застосування дієслів при виконанні дослідів реалізує всю компонентну структуру наукового стилю, адже вчитель не зможе сформувати конкретні вміння у молодших школярів, не зазначивши конкретну послідовність виконання дій, щоб отримати очікуваний результат. У початкових класах учні досить часто роблять помилки щодо

вживання відповідних форм дієслів в усному мовленні у процесі виконання дослідів та при написанні творів з елементами науковості. Щоб активізувати увагу молодших школярів на формуванні текстотворчих умінь у науковому стилі варто спиратись на виконання вправ:

Завдання 1. Проаналізуйте текст:

Слон – велика тварина, сірого кольору, у нього є хобот, яким він (носить, переливає, п'є) воду. Живуть слони великим стадом, разом дорослі та діти. Слони (плавають, скачуть, ходять) по землі великими ногами.

– Про кого розповідається у тексті? (Про слона);

– Якого кольору слон? (Сірого);

– Що можуть робити ці тварини? Випишіть дієслова, які це означають, розкривши дужки у тексті: *п'є, живуть, ходять*.

– На основі проаналізованого тексту-прикладу, складіть власний текст у науковому стилі про тигра.

Завдання 2. З'ясуйте, чому птахів потрібно охороняти?

З кожним роком все більше видів птахів зменшується за чисельністю, поширенням, багато які стають рідкісними або зовсім зникають на великих територіях (на сьогодні повністю зникло близько 200 видів). Для того, щоб запобігти зникненню птахів, їх треба охороняти. В Україні особлива увага приділяється охороні видів птахів, яких занесено до Червоної книги України. Заради збереження багатьох рідкісних і зникаючих видів створюються природні заповідники, заказники Рідкісних птахів розводять у вольєрах і випускають потім на волю, у природні для них умови життя. Людина допомагає птахам, розвішуючи штучні домівки, лаштуючи спеціальні платформи для пташиних гнізд. Важливо також підгодовувати пернатих у скрутні часи, як-от узимку.

– Визначте основну думку тексту.

– Який стиль притаманний даному тексту?

– Випишіть дієслова із тексту, які б вказували на послідовні дії щодо охорони птахів: *запобігти, охороняти, створюються, випускають, допомагає, підгодовувати*.

– Визначте часову форму кожного із дієслів, підкреслених у тексті.

– Підберіть слова синоніми до наступних дієслів: *охороняти, допомагати*.

Завдяки таким завданням учні усвідомлюють дію – як один з невід'ємних компонентів визначення предмета. Молодші школярі вчать добирати найбільш точні слова для позначення дії, збагачують словник

дієсловами.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, працюючи над навчальними текстами, молодші школярі отримують знання про дієслово, як морфологічну одиницю, яка відображає чітку послідовність опису дій особи, явища чи предмета та сприяє її логічному завершенню. Така методична реалізація застосування дієслова призводить до формування цілісних синтаксичних структур, поєднаних за змістом – створення власних текстів молодшими школярами.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 140 с.
2. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К.: Радянська школа, 1955. – 248 с.
3. Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі: навч.-метод. пос. для студ. вищ. навч. закладів / М. С. Вашуленко. – К.: Літера ЛТД, 2011. – 364 с.
4. Грищенко А. П. Сучасна українська літературна мова: підручник / За ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1993. – 366 с.
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 року № 462 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти». – Київ: МОН, 2011.
6. Програми для середньої загальноосвітньої школи 1–4 класів. – К.: Початкова школа. – 2013. – 432 с.
7. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – К.: Либідь, 2004. – 640 с.

REFERENCES

1. Bilodid, I. K. (1969). *Suchasna ukrainska literaturna mova*. [The modern Ukrainian literary language]. Kyiv.
2. Bulahovskiy, L. A. (1955). *Narysy z zagal'nogo movoznavstva*. [Essays on General linguistics]. Kyiv.
3. Vashulenko, M. S. (2011). *Metoduka navchannia ukrainkoii movy v pochatkovii schooli: navch. – metod. pos. dlia stud. vushch. navch. zakladiv*. [Methods of teaching Ukrainian language in elementary school textbook. method. settlement for students. visch. proc. Institutions]. Kyiv.
4. Gryshchnko, A. P. (1993). *Suchsna ukrainska literatyrna mova: pidruchnik*. [The modern Ukrainian literary language: textbook]. Kyiv.
5. *Postanova Kabinetu ministriv Ukrainu «Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu pochatkovoii zagal'noi osvitu»* (2011). [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «About Claim of State Standart of Primary General Education»]. Kyiv.
6. *Programy dlia serednikh zahalnoosvitnikh shkil 1–4 clasiv* (2013). [The Curriculum for 1-4 classes of Secondary Schools]. Kyiv.

7. Ushchuk, I. P. (2004). *Ukrainska mova*. [Ukrainian language]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ГАМЗА Анна Володимирівна – аспірант кафедри теорії і методик початкового навчання Рівненського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: формування у молодших школярів текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

HAMZA Anna Volodymyrivna – postgraduate student of the Department of theory and methods of elementary education Rivne state humanitarian University.

Circle of research interests: the formation in pupils of textasvchar skills in the process of learning of the verb.

УДК 316.477: 378

ГОРОХОВА Галина Іванівна –

аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: ggorohova@kspu.kr.ua

**САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВА УСПІШНОЇ
ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ**

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Однією з найголовніших цілей на шляху розкриття сутності поняття «кар'єра» і значення цього явища в сучасному світі є розуміння актуальності вивчення самореалізації особистості як однієї з вирішальних передумов розвитку професійної кар'єри.

Неналежне ставлення до вивчення цього надважливого питання може привести до невідворотних наслідків. Адже нерозуміння себе і свого місця в сучасному світі, невизначеність на початку професійного шляху занурюють людину в чужорідні їй обставини. Обставини формують дії, а дії – протидії, спротив. І людина, не знаходячи шляхів для самовираження, не реалізуючи наповну свої здібності в наосліп обраній професії, не розуміючи істинних причин невдоволеності своєю працею, лише ходить по колу, подовжуючи низку хибних рішень упродовж всього професійного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями особливостей самореалізації та соціально-професійного становлення особистості займалися такі науковці: Г. В. Дворецька, О. М. Кокун, М. П. Лукашевич, В. В. Радул, О. Р. Малхазов, Є. В. Гудкова, В. Т. Лозовецька, О. В. Мазяр, В. В. Кириченко, І. Б. Файнман, І. П. Краснощок, І. В. Лебедик та ін.

Особливості дослідження професійної кар'єри особистості висвітлювали в своїх наукових працях учені: М. П. Лукашевич, Г. В. Дворецька, В. Т. Лозовецька,

Ю. В. Ковбасюк, Л. Е. Орбан-Лембрик, В. С. Біс-куп, Т. М. Траверсе, Т. Л. Лях, Т. П. Цюман, О. Р. Малхазов.

Метою статті є обґрунтування та розкриття сутності і змісту самореалізації особистості як однієї з передумов успішної професійної кар'єри; встановлення причин, які впливають на самореалізацію особистості в сучасних умовах, та провідних чинників динаміки кар'єрного розвитку; визначення стадій професійного розвитку та структури й умов формування професійної самосвідомості; теоретичний аналіз процесів кар'єрного розвитку та формування «Я-образів» в умовах становлення особистості професіонала; з'ясування факторів успішної професійної кар'єри та суті кар'єрних орієнтацій в процесі самореалізації особистості на початковому етапі розвитку кар'єри.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж планувати професійну кар'єру, необхідно з'ясувати ставлення людини до неї, загальний емоційний настрій, те, що вкладається в поняття кар'єри, адже складно, а може бути й неможливо, прагнути до мети, не знаючи, як її окреслити. Важливо також знати рівень власної мотивації, який залежить від спонукання людини до виконання трудових завдань шляхом активізації її вольової сфери. Психологічними чинниками, що в конкретному мотиваційному процесі визначають прийняття рішення, можуть виступати: моральний контроль, здібності,